

Helene Schjerfbeck 150 vuotta

Tuula Palmunen-Saari

” ...

Lahjoittakaa lapsillenne kauneus
jollaista ei ihmissilmä ole nähnyt,
lahjoittakaa lapsillenne voima
jolla murtaa auki taivaan portit.”

Edith Södergran

Mielessäni yhdistän taiteilija Helene Schjerfbeckin runoilija Edith Södergraniin. Kumpikin oli yksinäinen, kummankin elämää leimasi sairaus: Helene vammautui neljävuotiaana pudottuaan jyrkistä portaista, Edith sairastui 16-vuotiaana keuhkotautiin. Molemmat elivät pitkään äitinsä kanssa kahden ja tekivät työtään eristäytyneinä, taiteelleen omistautuen. Perhettä kumpikaan ei perustanut. Rahaa tai kunniaa he eivät saaneet, paitsi Helene vanhoilla päivillään, mutta kummankin maine ja arvostus tuntuvat kaiken aikaa kasvavan, myös maamme rajojen ulkopuolella.

Lapsuus

Helene Schjerfbeckin (1862-1946) taiteellinen lahjakkuus ilmeni hyvin varhain, mikä viitoitti tytön tietä taiteilijaksi. Vakavasti lonkkavammaisesta työstä tuskin tulisi koskaan perheenemäntää.

Toisaalta vamma tarjosi vaihtoehdon, luvan omistautua taiteelle. Taiteilijan nuoruuskuvat esittelevät viehättävän, punaposkisen tytön, jonka kohtalona ilman vammaa olisi todennäköisesti ollut avioliitto, niin kuin oli tapana.

Lahjakas tyttö pääsi jo 11-vuotiaana erityisluvalla Suomen taideyhdistyksen kouluun yhdessä Helena Westermarckin kanssa, josta tuli hänen elinikäinen ystävänsä. Naimattomat naistaiteilijat pitivät myöhemminkin yhtä. Mm. Anna Thilen ja Maria Wiik, joihin myöhemmin liittyi Venny Soldan, olivat hänen elinikäisiä ystäviään.

Helene Schjerfbeck jatkoi opintojaan Adolf von Beckerin yksityisoppilaana 1877-78.

Eurooppaan

Suomen taide-elämässä elettiin 1800-luvun loppupuolella kiinnostavia aikoja. Suuriruhtinaskunnan lahjakkaat taiteilijat matkustivat Pariisiin opiskelemaan, ja pian oli koittava Suomen taiteen kultakausi, jolloin suomalaisuus kukoisti niin maalaustaiteessa, musiikissa, kirjallisuudessa kuin arkkitehtuurissakin.

Taiteessa vaikutti kansallisromanttisrealistinen suuntaus, jonka suuri nimi oli Pariisissa mainetta niittänyt Albert Edelfelt. Nuori, identiteettiään luova kansakunta otti innolla vastaan omaa historiaansa kuvittavat suurteokset. Taiteilija Akseli Gallen-Kallela taas kuvitti suomalaisten henkistä pääomaa, Kalevalaa, ja vahvisti näin kansamme omaleimaisuutta.

Onnekas taideopiskelija Helene Schjerfbeck pääsi stipendin turvin opiskelemaan Pariisiin 18-vuotiaana, mm. arvostettuun Colarossin taideakatemiaan. Sen jälkeen hän asui myös Bretagnessa ja Englannin St. Ivesissä, jossa toimi silloin vireä taiteilijayhdyskunta. (1880-84 Pariisissa).

Helene Schjerfbeck asui ajoittain yhdessä Helena Westermarckin kanssa ja tytöt jakoivat yhteisen ateljeen. Elämä oli niukkaa mutta aktiivista. Koko maailman taidearteet olivat käden ulottuvilla, ja Helene tutustui niihin innokkaasti. Hän otti vaikutteita kaikesta näkemästään mutta loi samalla omaa tyyliään. Hänen pariisilaiskauttaan on sanottu ranskalaisrealistiseksi.

Taiteilija tutki Daumieria, Cezannea, Manet'ta ja Van Goghia, josta hän oli erityisen kiinnostunut, samoin Matissea ja Picassoa. Suuren vaikutuksen häneen teki myös eleeen Pierre Puvis de Chavannes. Espanjalaisista taiteilijoista hän piti erityisesti Goyasta ja El Grecosta. Rembrandtia hän tutki ahkerasti, tulinhan hänestä itsestäänkin myöhemmin omakuvien mestari.

Tuolloin taiteilija tapasi paljon muita taiteilijoita ja kirjailijoita. Hän luki ahkerasti, ja taiteilijapiireissä keskusteltiin innokkaasti ajan ilmiöistä niin taiteessa kuin kirjallisuudessaakin. Schjerfbeckin lempikirjailijoita oli mm. Fedor Dostojevski. Oscar Wilde herätti hänessä kaksijakoisia tunteita, innostusta ja inhoa. Hänen tiedetään tutustuneen myös Edith Södergranin runoihin. Helen Schjerfbeck oli toisin sanoen sekä taiteellisesti että kirjallisesti sivistynyt nuori nainen.

1880-luvun töitä

Taiteilijan historiallisia tapahtumia esittäviä realistisia maalauksia Erik IVX vankeudessa (1879), Haavoittunut sotilas (1880) ja Wilhelm von Schwerinin kuolema (1886) arvostettiin Suomessa. Nehän edustivat miehisiä aiheita ja oli toteutettu realistisesti. Suomalaiset taidekriitikot, jotka olivat enimmäkseen miehiä, hyväksyivät ne mielellään. Helene Schjerfbeck oli kuitenkin jo luomassa omaa modernia tyyliään, joka perustui erilaisiin väripintoihin ja joissa henkilöt olivat sivuseikka. Myös aiheet vaihtuivat arkisiksi, monen mielestä mitäänsanomattomiksi. Varjo muurilla (1883), Ovi ja Pyykit edustivat taiteilijan kehityksen uutta, tärkeää vaihetta, mutta suomalaiskriitikot eivät noteeranneet niitä.

Taiteilijalle itselleen tärkeä aika Bretagnessa tuotti jälleen uudenlaisia kuvia. Karhean realistiset Bretagnelaistytöt ja ruukku (1881) ja Veli syöttää pikkusiskoaan arvioitiin Suomessa rumiksi. St. Ivesissä maalatusta Toipilaasta (1887-88) tuli Schjerfbeckin uran ensimmäinen suuri menestys, ja teos hankittiin Suomen taideyhdistyksen museokokoelmiin Ateneumiin. Se valittiin edustamaan Suomea Pariisin maailmannäyttelyyn 1889, jossa se palkittiin ensimmäisen luokan pronssimitalilla. Teos on herkkä ja hivenen toiveikas: lakanaan kääritty pikku tyttö tutkii maljakossa hiirenkorvalla olevaa oksaa. Se on ensimmäinen osoitus Helene Schjerfbeckin harvinaisesta kyvystä kuvata lapsia ja ihmisiä yleensäkin. Siinä on nähty symbolisesti hänen oma kuvansa.

Pariisissa Helene tapasi englantilaisen taiteilijan, jonka kanssa hän kihlautui Bretagnessa. Rakkaus, normaali naisenelämä oli siis sittenkin mahdollinen myös lonkkavammaiselle Helenelle. Rakkaus antoi itseluottamusta, ja sitä suurempi oli romahdus, kun mies purki kihlauksen lonkkavammaan vedoten.

Toipilaassa on nähty taiteilijan haavoittuvuus, mutta siinä näkyy mielestäni myös hänen valtava tahdonvoimansa, joka ohjaa suruenergian luovuuteen ja työhön. Pitkään taiteilijan töiden väriskaala oli kuitenkin ankean harmaa, musta ja harmaankellertävän vihertävä. Vasta seuraavalla vuosisadalla Hyvinkäällä värit alkavat kirkastua.

Erakko

Helene Schjerfbeck palasi Suomeen Euroopassa vietetyn vuosikymmenen jälkeen. Tosin hän teki vielä 90-luvulla lyhyitä tutustumismatkoja Italiaan, Wieniin ja Venäjälle, joissa hän tutustui renessanssin mestareihin ja Eremitaasin taideaarteisiin. Hänet palkittiin Suomen taideyhdistyksen piirustuskoulun opettajaksi, ja hän hoiti virkaa kymmenen vuotta.

Työskentely opettajana antoi taiteilijalle kyllä leivän, mutta helppoa työ ei ollut. Koulun opiskelukuri ei ollut paras mahdollinen, eikä selviä työskentelysääntöjä ollut. Koulutyö jätti myös liian vähän aikaa omaan taiteelliseen työhön, puhumattakaan voimista, joita oma työ olisi vaatinut. Taiteilija sairasteli usein ja päätti lopulta sanoutua irti tehtävistään tietämättä lainkaan, millä siitä lähtien eletäisiin.

Magnus Schjerfbeck, Helenen veli ja menestyvä arkkitehti, oli mennyt naimisiin, mutta äiti ei halunnut muuttaa hänen luokseen, vaan jäi asumaan tyttärensä kanssa. Helenen terveys oli kovin

horjuva, joten lääkäri ehdotti, että perhe muuttaisi tuulisesta ja kosteasta Helsingistä Hyvinkäälle, joka sijaitsi korkealla harjulla ja oli siten ilmastoltaan suotuisa. Sinne muutettiin v. 1902.

Pariisin, Bretagnen ja St. Ivesin vuodet olivat taiteilijalle elintärkeitä, sillä niiden varassa hän kehitti omaa taiteilijalaatuaan ja peilasi itseään ajan muihin taiteilijoihin. Myöhemmin hänen ystävänsä lahjoittivat hänelle taidekirjoja, toivat lehtiä ja kirjallisuutta, joten hän pysyi ajassa mukana, joskaan ei päässyt enää omin silmin näkemään uutta taidetta.

Vaikka Schjerfbeckiä innoittivat maailmantaiteilijoiden teokset, hän ei koskaan taipunut mihinkään ismiin. Hän alkoi luoda omaa tyyliään jo ensi vuosina Pariisissa, eikä mikään saanut häntä luopumaan omaksi kokemastaan linjasta. Harvinaisen taitavana ja lahjakkaana piirtäjänä ja maalarina hän olisi ilman muuta voinut luoda suomalaista taidemaailmaa ilahduttavan runsaan ja upean kansallisromanttisrealistisen taidearteiston ja koota runsaasti maallista mammonaa. Helene itse oli kuitenkin sitä mieltä, että taiteilijan on pakko olla rehellinen itselleen, tehdä vain ”omaa” työtään mistään piittaamatta, mikäli hän aikoi jaksaa ja säilyttää itsekunnioituksensa.

Suomen taide-elämän patrioottista aatetta uhoava ilmapiiri jätti taiteilijan kylmäksi, joten muutto Hyvinkäälle oli tervetullut.

Äiti ja tytär muuttivat puuhuvilaan huoneen ja keittiön asuntoon. Äiti hallitsi keittiötä ja tytär kamaria, jossa hän myös maalasi. Elämä oli melko niukkaa, koska kummallakin oli vain pieni eläke. Taiteilija työsti töitään pitkään, eikä hän koskaan ollut oikein tyytyväinen niihin. Töitä meni kaupaksi harvakseltaan ja halvalla. Taideyhdistyksen kevätnäyttelyynkään niitä ei läheskään aina kelpuutettu, mutta arpajaisvoitoiksi niitä myytiin pikkurahalla.

Perheellä ei ollut piikaa, joten taloustoihin ja seuraelämään kului turhan paljon aikaa. Taiteilija kertoi maalaavansa tunnin päivässä. Kaikkiaan elämä oli kuitenkin tasapainoista ja rauhallista. Läheiset taiteilijaystävät kävivät kylässä ja kirjeenvaihto oli vilkasta.

Hyvinkään kauden töitä

Taiteilija oli unohdettu eikä hän itsekään pyrkinyt tuomaan itseään esiin tai saamaan mainetta pääkaupungissa. Malleina hänellä oli naapureita ja näiden lapsia sekä veljen lapset. Helene näki kadulla sielukaskatseisen lapsen, ja tuota pikaa hän oli pyytännyt tämän mallikseen piparkakkupalkalla tai hopeamarkalla.

Taiteilijan töistä on karsittu kaikki pinnallinen esteettisyys. Usein tummiin asuihin pukeutuneet, maahan katsovat naishahmot ovat luopuneet tarpeestaan olla kaunis. Tutkijat näkevät niissä naisellisuuden irtautumista miehisestä katsomistavasta: naisen ei tarvitse miellyttää miestä.

Perinteisesti Pariisissa taiteilijoiden malleja pidettiin ns. puolimaailmannaisina. Schjerfbeck kuvaa naisiaan ja tyttöjään kunnioittavasti, tasaveroisina ihmisinä.

Luonnollisesti Schjerfbeckin töissä näkyy myös ahdistuneisuus ja epätoivo, joka saattoi kummuta myös hänen itsensä aiheuttamista pettymyksistä. Vammaisena hän oli ollut pettymys tarmokkaalle äidilleen, ja pettymys hän oli ollut myös sulhaselleen, samasta syystä. Noista vammoista, pettymyksistä, piittaamattomuudesta, torjunnasta ja yksinäisyydestä hän kasvoi luovaksi oman ainutkertaisen tiensä kulkijaksi.

Hyvinkään kaudella syntyi paljon nais- ja lapsikuvia (Pukukuva, Virkkaava tyttö, Työläisnainen, Perhekoru). Taiteilija maalasi toistuvasti myös äitiään, omaa kuvaansa ja asetelmia.

Väreistä

Schjerfbeckin taiteessa värit ovat tärkeitä ja niillä on sanoma. Hienostuneet harmaat, hennon vihreät, okrat, kalpean siniset yhdistyneenä mustaan muodostavat harmonisia, usein vähän ahdistavia kokonaisuuksia. Toisaalta valkoinen on kirkasta, lähes ylimaallisen säteilevää ja mallien persoonallisuus korostuu usein vahvojen mustien ääriivien ja pienten voimakkaiden väripintojen avulla.

Tutustuimme koululaisina Helene Schjerfbeckin töihin taidekirjoista, ja hän teki vaikutuksen murrosikäisiinkin. Olimme oppineet, että on olemassa tizianinpunainen. Siitä keksin, että on

olemassa myös schjerfbeckinpunainen. Se on heleä ja kirkas, usein vähän oranssiin, ruskeaan tai keltaiseen vivahtava, mielestäni maailman kaunein punainen. Välillä punainen vilahti pisteenä taustalla, ehkä huonekalussa tai kukassa, harmaiden ja murrettujen värien vastapainona. Se pieni punainen tuntui sielun ytimissä asti ja antoi suorastaan fyysisen kauneuselämyksen. Helene Schjerfbeck vierasti punaista ja piti sitä vaikeana värinä. ”Valkeita ihanteita, niitä kyllä sain, mutta koskaan minulle ei annettu punaista, lämmintä elämää”, hänen kertoi lapsuudestaan.

Ystäviä ja näyttelyitä

Taiteilija Helene Schjerfbeckin elämässä kääntyi lehti, kun taidekauppias Gösta Stenman tuli tervehtimään häntä v.1913. Stenman tunsii Euroopan taiteen kuin omat taskunsa ja matkusti jatkuvasti maailmalla hankkimassa mestariteoksia. Hän järjesti Schjerfbeckin ensimmäisen yksityisnäyttelyn Helsinkiin v. 1917, jolloin taiteilija oli 55-vuotias.

Taidekauppias kohensi taiteilijan elämää monin tavoin, mm. ostamalla hänen töitään ja lahjoittamalla uusia taidekirjoja; pitkästä aikaa perheen rahatalous oli kunnossa. Stenman järjesti Schjerfbeckin näyttelyitä lisäksi Eskilstunassa ja Malmössä, myöhemmin Pietarissa, Milanossa ja Roomassa. Varsinainen sensaatio oli Schjerfbeckin töiden laaja näyttely Tukholmassa v. 1937. Ruotsalaiset kriitikot ymmärsivät hänen töitään paremmin kuin suomalaiset, ja hänestä tuli Ruotsissa erittäin suosittu.

Kotimaassakin alettiin vähitellen ymmärtää taiteilijan arvo, hyvässä ja pahassa. Taiteilijan kotiin saattoi tunkeutua ”ostaja”, joka hankki taiteilijan työn vaikka puoliväkisin pikkurahalla. Pian taiteilija sai lukea lehdestä, että kyseinen työ oli myyty ehkä satakertaisella hinnalla eteenpäin.

Einar Reuter (taiteilijanimeltään H. Ahtela) tutustui Helene Schjerfbeckiin v. 1915, ja heistä tuli läheiset ystävät. Reuter oli metsänhoitaja, mutta hän myös maalasi ja kirjoitti. Hän teki mm. ensimmäisen Schjerfbeck-elämäkerran. Ystävyys jatkui myös Reuterin mentyä naimisiin, ja ystäväysten kirjeenvaihto jatkui taiteilijan kuolemaan saakka.

Helene Schjerfbeck on ikuistanut Einar Reuterin teoksessaan Purjehtija (1918). Teoksessa on Schjerfbeckille harvinaista avointa maskuliinista aistillisuutta heleässä auringonpaisteessa.

Viimeiset vuodet

Olga Schjerfbeck, Helenen äiti, kuoli v. 1923 ja pari vuotta myöhemmin Helene muutti Tammisaareen, jota hän piti sukunsa vanhana kotikaupunkina. Hän eli siellä vuodet 1925-41. Sotaaikana taiteilija evakuoitiin useaan kertaan, ja Gösta Stenman järjesti hänelle paikan v. 1944 Saltsjöbaden kylpylähotelliin, jossa hän kuoli vuoden 1946 alussa.

Helene Schjerfbeck maalasi elämänsä viimeisiin päiviin saakka. Liikkuminen oli hankalaa, lopulta mahdotonta, mutta hän maalasi. Välillä hän oli pitkiä aikoja kuumeessa, mutta vähänkin tervehdyttyään hän jatkoi maalaamista, omakuviaan, kuolemankuvia.

Helene Schjerfbeckin omakuvat kattavat pitkän ajan, yli kuusikymmentä vuotta, realistisesta romanttiseen, impressionistiseen, ekspressionistiseen. Kuvat yksinkertaistuivat ja pelkistyivät mitään kaihtamattomiksi kuolemankuviksi, pääkallomaisiksi päiksi. Vähitellen taiteilija riisui itsestään kaiken inhimillisyyden tai ehkä hän riisuikin kaiken muun ja vain ihminen, perusihminen jäi.

Helene Schjerfbeck akvarellistina

Helene Schjerfbeck kuljetti mukanaan pientä luonnoslehtiötä, johon hän maalasi vesiväreillä luonnoksia. Hänen aikanaan akvarellimaalaus tarkoitti lähinnä taiteilijan luonnoksia, mutta

Schjerfbeck maalasi myös paljon akvarelleja. Hän tutustui Englannissa ollessaan mm. Joseph Turnerin maalauksiin, jotka tekivät häneen suuren vaikutuksen. Tutkija Risto Vainio kertoo teoksessaan Helene Schjerfbeck, Pitkän linjan modernisti, että Turnerin Firenzen maisemat muistuttavat paljon Schjerfbeckin Fiesolella tekemiä akvarelleja. Schjerfbeckillä oli tapana maalata samoja aiheita useaan kertaan ja taidekirjat tuntevat ainakin seuraavat akvarellit: Fiesole (1894), Sjunbyn kartano (1901), Emigrantit I (1903), Emigrantit II (1904-06), Halkopoika (1912), Omakuva (1915), Vanha panimo (1920), Dora (1922), Hälytys (1934), Madonnan pää El Grecon mukaan (1943) ja lukuisia omakuvia vuodelta 1945.

Lähteitä:

Riitta Konttinen: Helene Schjerfbeck Oma tie, 2004

Rakel Liehu: Helene, WS Bookwell Oy, 2003

Risto Vainio: Helene Schjerfbeck Pitkän linjan modernisti, Kirja kerrallaan, 2007

Lea Bergström ym.: Helene Schjerfbeck Taikavuorella – muutoksen vuodet 1902-1925 WS Bookwell, 2001

Lena Holger: Helene Schjerfbeck Liv och konstnärskap Söderström & C:o Förlag